

Self-Determination” // C. Tomushat (ed.), *Modern Law of Self-Determination*, Martinus Nijhof Dordrecht, 1993.

18. Thornberry P. “The UN Declaration on the Right of Persons Belonging to National, Ethnic, religious and linguistic Minorities: Background, Analysis and Observations” // A. Phillips and A. Rosas (eds.), *The UN Minority Rights Declaration*, Abo-Academi University Institute for Human Rights and Minority Rights Group International, Turku/London, 1993.

19. Possible Ways and means of Facilitating the Peaceful and Constructive Solution of Problems Involving Minorities, UN Doc. E/CN.4/Sub.2/1993/34, 10 August 1993.

20. Possible Ways and Means of Facilitating the Peaceful Solution of Problems of Minorities, UN Doc. E/CN.4/Sub.2/1993/34, p. 88, p. 124.

21. Stavenhagen R. *Ethnic Conflicts and the Nation-State*. Macmillan Press. - 1996.

22. Rosas A. “Internal Self-Determination” // C. Tomushat, (ed.), *Modern Law of Self-Determination*, Martinus Nijhof, Dordrecht, 1993.

23. Sanders D. “Is Autonomy a Principle of International Law” // 55 Nord. - J. Int. L., 1986.

24. Sohn L.B. “The Concept of Autonomy in International Law and the Practice of the UN” // 15(2) ILR, 1980.

25. Statement of the OSCE Chairman-in-Office in OSCE Decisions 1996, Lisbon Document, Annex I, 1996.

26. Steiner H.J. “Ideals and Counter in the Struggle over Autonomy Regimes for Minorities” // 66 Notre Dame LR, 1991.

27. Suksi M. *Autonomy: Applications and Implications*, Kluwer Law International, 1998.

28. Suksi M.J. “On the Entrenchment of Autonomy”,

Kluwer Law International, The Hague, 1998.

29. Tabajdi C.X. *Current Questions of International Minority Protection at the End of 1994* // M. Suksi (ed.) *Autonomy: Applications and Implications*, Kluwer Law International, The Hague, 1998.

30. Thornberry P. “Images of Autonomy and Individual and Collective Rights in International Human Rights on the Rights of Minorities”, Kluwer Law International, 1998.

31. Thornberry P. *International Law and the Rights of Minorities*, Clarendon Press, Oxford, 1991. - Ch. 2.

32. UN Doc. A/51/392, 414 and A/51/532-S/1996/864.

33. UN Doc. E/CN.4/Sub.2/1996/2, 30 November 1995, p. 38.

34. UN Doc. E/CN.4/Sub.2/1992/37, p. 165.

35. Yearbook, UN and the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, 1996.

36. Блищенко И.П. Автономия и международное право // Московский журнал международного права. - № 1. - 1998.

37. Международные акты о правах человека. - Сборник документов. М., 1998.

Молчанов Б. О.

*доктор юридичних наук, професор
Російського університету дружби народів*

Горбунов С. Н.

*кандидат юридичних наук,
доцент Північного (Арктичного) федерального
університету імені М.В. Ломоносова,*

м. Архангельськ

Надійшла до редакції: 11.11.2013

УДК 340.12

ПРАВОВА КОМУНІКАЦІЯ ЯК СПОСІБ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРАВОВИХ ЗНАКІВ

Бортняк А. Ф.

Сприймаючи правове мислення як спосіб відтворення правової реальності та правосвідомість як засіб творення правових знаків, наступним елементом вивчення психосеміотики правовідносин логічно має стати механізм реалізації цих знаків. Таким механізмом є не що інше, як правова комунікація. Тому мета даної статті - продемонструвати правову комунікацію як спосіб функціонування правових знаків.

Проблему співвідношення мислення, свідомості, поведінки, спілкування й знаків як засобів, завдяки яким відбуваються всі названі вище процеси, певною мірою досліджували в різних наукових сферах - психології, соціології, комунікативістиці, лінгвістиці й навіть юриспруденції. Ми ж введемо цю проблематику в контекст психосеміотики.

Говорячи про комунікативний підхід до розуміння правовідносин, насамперед слід згадати комунікативну теорію права А.В. Полякова та теорію діалогу в праві І.Л. Честнова.

А.В. Поляков одним із перших з-поміж російських науковців, які досліджували проблеми права та його функціонування в суспільстві, підкреслив комунікативну, а отже, і поведінкову спрямованість права. Адже право (хоча слід зауважити, що дослідник здебільшого послуговувався поняттям “закон”) покликане в порядку-

увати комунікативні дії та дискурсивне взаєморозуміння в межах конкретної правової реальності, базуючись переважно на глибинному рівні суспільних відносин як різновиду комунікативних взаємозв'язків [1].

Відомий російських теоретик права І.Л. Честнов, базуючись на діалогічному підході М.М. Бахтіна, М. Бубера, Ф. Розенцвейга, О. Розенштока-Хюссі, а також діалогічних ідей у семіотиці Ю.М. Лотмана, Б.А. Успенського та інших, розглядає право як діалог у діахронному (історичному) і синхронному вимірі, подаючи механізм відтворення права й розуміючи при цьому діалог насамперед онтологічно; робить висновки про діалогічність соціального буття й правової дійсності [2]. Цей учений говорить про так званий внутрішній діалог права (у процесі взаємоузгодження норм під час становлення правової системи), багатоголосся (через наявність протилежних моментів, ідеального та реального, належного й наявного), діалог з іншими соціальними явищами (економікою, політикою, культурою), діалог зі суспільством загалом як метасистемою та трансцендентною основою права.

Серед українських філософів-комунікативістів особливої уваги заслуговує А. Єрмоленко, який акцентує на високому рівні інтерсуб'єктивності, що властива суспільній комунікації і є “щонайважливішою сполучною ланкою між різними, багато в чому протилежними течіями кінця

XIX і XX століть: антропологією Фейєрбаха, прагматизмом Пірса, діалогічною філософією від Ебнера до Бубера, феноменологією пізнього Гусерля, екзистенціалізмом Гайдегера, Ясперса й Сартра, філософією мови пізнього Вітгенштайна, герменевтикою Гадамера” [3, 467]. Інтерсуб’єктивність правової комунікації підтверджує ідею можливості формування завдяки праву певної комунікативної спільноти, у межах якої можлива осмислена аргументація правовідносин.

Ще один сучасний український дослідник комунікації Ф. Бацевич вважає комунікацію різновидом дискурсу, і саме ця її властивість, на його думку, виявляє “здоровий” практичний розум (глузд) людини; індивіди можуть обговорювати, обґрунтовувати й інституювати різні норми та цінності співжиття, доходять порозуміння в сучасному складному, насиченому протилежними дискурсами суспільства [4, 52].

Найбільш вдалим комплексним науково-теоретичним аналізом і вивченням ключових напрямів оптимізації регулювання правової комунікативної діяльності стало дослідження А.С. Токарської. Зокрема, вона запропонувала вивчення комунікативної діяльності в контексті функціонування суспільства як динамічного системного утворення, що самоорганізується через комунікативну регуляцію [5].

Питання можливості використання взаємозв’язку мовлення й поведінки в контексті формування правомірної поведінки індивіда порушувала також О.М. Балинська, яка дала науково-теоретичне обґрунтування застосуванню методології вербального біхевіоризму в діяльності органів внутрішніх справ, зокрема в процесах правової комунікації - одного із засобів формування правомірної поведінки соціального суб’єкта. Зокрема, вона визначила правову комунікацію як “процес конструювання моделей інтерпретації право-норм у процесі продукування правової поведінки; своєрідну інтеракцію, що охоплює комплекс елементарних понять правового мовлення й рефлексивної дії, а також орієнтована на мовленнєво-поведінкове взаєморозуміння право-норм і право-споживачів як певних функціональних систем, спрямованих на конституювання поняття про правомірність” [6, 66].

Долучивши до філософії права та філософії комунікації семіотику, О.М. Балинська розвинула комунікативну теорію права. Правова комунікація з позиції семіотики, на її думку, є пізнавальним (когнітивним) процесом, що здійснюється із залученням правосвідомості, правового світогляду, досвіду, правових звичаїв і традицій як репрезентативних проявів того, що було попередньо змодельоване в праві [7, 177]; а також (як процес знаку-розуміння) є не так наближенням до розкриття ідентичності замислу право-творця, законодавця, як швидше співавторством, конструюванням моделей трактування право-норм у процесі продукування правової поведінки [7, 211].

Адаптуючи всі ці концепції правової комунікації до психосеміотики правовідносин, необхідно наголосити на тому, що правова комунікація є, насамперед, процесом реалізації правових знаків. Адже саме під час комунікації знак набуває своїх знакових властивостей як таких. “Знаки виникають тільки там, де є люди і де ці люди спілкуються. Все що завгодно може стати знаком, але тільки в ситуації спілкування” - наголошують сучасні російські лінгвісти Г.Є. Крейдлін і М.А. Кронгауз [8, 51].

Правова комунікація, за спрощеним її розумінням, полягає в передачі інформації, певних повідомлень

від держави громадянам, а також сприйнятті її через відповідну поведінкову реакцію. Будь-яка передача інформації відбувається за допомогою знаків. Зазвичай для цього використовують природну мову (тобто слова), але можливе використання й інших знаків (дорожні знаки, формені знаки розрізнення, державні відзнаки та інше).

Коли ми говоримо про різні знаки, то йдеться про такі, як, скажімо, 1) дактильні знаки мови глухонімих, 2) загальноприйняті жести в межах певної культури чи цивілізації, 3) демонстраційні знаки тварин, 4) грошові та товарні знаки (логотипи), 5) державні відзнаки - ордени, медалі, стрічки, підвіски, пояси, 6) позиціональні знаки - регулювання дорожнього руху, морська навігація, суддівство в спорті. У правових відносинах ці знаки також важливі, тому не помилкою буде стверджувати, що чим більше типів знаків знає соціальний суб’єкт, тим ширший у нього кругозір. Особливо це стосується правників, яким доводиться стикатися з різними знаками, залишеними на місці події чи злочину. Ось як про це пишуть, наприклад, російські семіотики Г.Є. Крейдлін і М.А. Кронгауз: “Часто людина знаходить спілкування там, де насправді його, можливо, немає. Згадаймо про ненавмисне спілкування на місці злочину злочинця зі слідчим. Розглядаючи докази й залишені сліди як знаки вчиненого злочину, детектив немовби вступає в якості адресата в діалог зі злочинцем усупереч волі останнього. Він отримує інформацію за знаками-доказами, які випадково залишив злочинець, тобто свідомого відправника повідомлення й нормального спілкування тут просто нема” [8, 105].

Знаки, тим більше правові, не виникають самі по собі, їх створюють люди. Будь-яка річ може стати знаком чи, точніше, його формою (варто лише наповнити цю форму певним змістом, тобто “домовитися”, що слід під нею розуміти, що вона буде означати). У цьому разі можна створювати знаки двома способами. По-перше, можна взяти вже наявну річ і надати їй певного змісту; без домовленості про її значення ця річ знаком не буде (біла лінія сама по собі нічого не означає, але якщо вона проведена посередині дороги, це знак дорожньої розмітки, що забороняє виїжджати на суміжну частину дороги; окремо зображені чаша і змія нічого доброго не передбачають, а чаша, оповита змією, - символ медицини тощо). По-друге, можна створити спеціальну форму, що потрібна для вираження певного змісту й нічого більше (такими є правові терміни й поняття, дорожні знаки, формений одяг та інше). Правові знаки першого типу можна назвати природними, а другого - штучними [8, 61]. Однак і ті, й інші втрачають свою знаковість поза середовищем спілкування, поза контекстом їх використання для комунікації.

Крім природності чи штучності виникнення, є й інші критерії поділу знаків на види: 1) структура - дає підстави розрізняти знаки складні (наприклад, погон на формі офіцера, що складається зі смуг, зірочок, нашивок) і прості (зірка з цього погону); 2) застосовування - ділить знаки на самостійні (загальноновживані слова) і несамо-стійні (терміно-поняття); 3) сприйняття - виокремлює знаки залежно від способу їх відчуття (зорові, слухові, нюхові, смакові, дотикові); 4) час функціонування - розрізняє миттєві (жестикуляція регулювальника, сигнали світлофору) й тривалі (грошові банкноти, писані норми та правила поведінки) та інше [8, 64-71].

У контексті правових відносин можливі не тільки різні знаки, а й різні типи комунікації. Класична схема комунікації передбачає наявність двох суб’єктів - адре-

санта (відправника інформації) та адресата (приймає відправлене повідомлення). При цьому інформація у вигляді певних знакових носіїв повідомлень передається від однієї системи (індивіда чи групи осіб) до іншої. Залежно від типу знаків (мовні чи немовні) формується певний тип комунікації. Так, правова комунікація, що здійснюється завдяки вербальним знакам права (словесним правилам поведінки), вирізняється тривалістю в часі та просторі й може охоплювати значну кількість комунікантів: право, відтворене словесними знаками, діє протягом чинності його норм на всій території держави й щодо всіх її громадян. Натомість невербальні правові знаки діють тільки в момент їх сприйняття. Здебільшого йдеться про візуальне сприйняття інформації: регулювання дорожнього руху - спілкування інспектора (адресанта) з водіями та пішоходами (адресатами) щодо їх взаємоузгодженого пересування; проходження патрульних вулицями міста - спілкування міліціонерів (адресантів) з оточенням (адресатами) щодо виконання (чи готовності до виконання) першими певних службових функцій з охорони громадського порядку для других.

У семіотиці права відомий також інший підхід до типізації правової комунікації залежно від знаковості сприйняття її учасників. Тож залежно від того, кого розуміти “дійовими особами” правовідносин, саме право можна сприймати як 1) продукт мовленнєвої діяльності, 2) засіб мовленнєвого процесу, 3) стиль подачі інформації, 4) різновид комунікації [7, 219]. Правова комунікація в першому випадку зосереджена в напрямі впливу суспільства на формування права (учасники комунікації - суспільство і правотворець); другий випадок пов'язаний з діяльнісними характеристиками реалізації права (учасники комунікації обернено пропорційні - правотворець і суспільство); третій випадок демонструє різні вектори розуміння права: як монолог (наявний тільки адресант - правотворець), діалог (по суті, це другий з розглянутих вище випадків), полілог (учасників комунікації безліч), внутрішнє мовлення (учасники комунікації реалізуються через правове мислення й правосвідомість), безсуб'єктну або багатосуб'єктну комунікацію (учасники комунікації - неконкретизовані, різні комунікаційні спільноти).

Цей аспект дає підстави вважати основою філософії правової комунікації семіотику (науку про знаки та знакові системи), герменевтику (науку про тлумачення) і біхевіоризм (науку про поведінку), що відтворюють, відповідно, форму, зміст і реалізацію правових знаків. Семіотика відтворює правову дійсність ззовні; герменевтика передає внутрішній світ елементів правової дійсності; біхевіоризм означає механізми впливу двох попередніх аспектів правової реальності на поведінку соціального суб'єкта.

Тобто йдеться про дуалістичну властивість знака (форму і зміст) та його функціонування. Форма правового знаку - це матеріальний об'єкт, відтворення відповідного елемента правової реальності, носій інформації про цей елемент, оболонка для сприйняття органами чуття. Зміст правового знаку - це значення, яке уособлює матеріальний об'єкт, інформаційна складова. Обмінюючись формами правових знаків, соціальні суб'єкти насправді обмінюються їх змістом. І тут важливе “золоте правило” правового знаку: його форма має бути зручною для передачі й нести однакову для всіх зрозумілий зміст. “Форма і зміст становлять дві обов'язкові сторони знаку. Форма знаку завжди передбачає конкретний зміст, а будь-якому змістові знаку надається конкретна форма. Знак існує

тільки тоді, коли він має і форму, і зміст. Зі свого боку, форма й зміст не можуть існувати одне без одного. ... Думка, не втілена у форму, так і не стане знаком. ... Дія, не насичена конкретним змістом, також не може бути знаком” [8, 55].

Взаємозв'язок між формою та змістом залежить від домовленості між людьми. Що стосується сфери правовідносин, то соціальні суб'єкти через право заздалегідь “домовляються”, що певна річ (слово, поняття, термін) передаватиме такий-то зміст, після чого ця річ стає формою й разом з цим змістом утворює знак. У випадку з правом ідеться про “договір” між членами всього суспільства, громадянами всієї держави, які, будучи учасниками правовідносин як виду комунікації, повинні знати умови цього “договору” й чітко дотримуватися їх. Така домовленість про надання певним словам певного значення в межах правової дійсності може мінятися зі зміною суспільних відносин, вимог і норм, що регулюють ці відносини. Наприклад, можна говорити про нову сутність людини, всі видозміни якої можна класифікувати як: зміни тілесні (імплантація, трансплантація, зміна статі чи раси тощо); штучну людину (клонування, здобутки генної інженерії); штучний інтелект (біороботи, виокремлені комп'ютеризовані мозкові центри тощо) [9]. Зміни природи людини спричиняють виникнення нових взаємовідносин, а отже, і знаків, що їх відтворюють. Іноді “заміна” знаків здійснюється не шляхом соціалізації, а директивним (наказовим) способом. Прикладом цього може бути заміна грошових знаків, введення нових дорожніх знаків та інше, що міняє умови попереднього “договору” й вводить нові. Однак повністю відмінити “суспільний договір” щодо права майже не можливо; для цього мають відбутися значні суспільні події (зміна конституційного ладу, політичного режиму й т. ін.).

Однак у будь-якому разі феномен правової комунікації полягає в тому, що право як знакова система не може функціонувати поза правовідносинами між соціальними суб'єктами або окремим соціальним суб'єктом (наприклад, у випадку реалізації права власності, що може бути реалізованим навіть за наявності одного суб'єкта - власника). Крім такого функціонального підходу, важливим є також психологічний: згідно з ним знаки мають чітко виражений імперативно-атрибутивний характер (поняття ввів Л.І. Петражицький [10]). Іншими словами, правові знаки є результатом мисленнєвої діяльності людини й водночас засобом впливу на подальшу мисленнєву діяльність, правосвідомість, правову поведінку. І в першому, і в другому підході чітко проявляється контекст взаємовідносин, що у сфері правовідносин є правовою комунікацією. Без комунікації соціальних суб'єктів неможлива реалізація змісту правових знаків; і навпаки, через посередництво правових знаків стає можливою правова комунікація соціальних суб'єктів.

Залежно від того, як соціальні суб'єкти сприйматимуть значення правових знаків, відповідно відбуватиметься правова комунікація. Науковці у сфері семіотики права виокремлюють декілька підходів до пояснення такої взаємодії комунікантів.

Перший передбачає залежність правової комунікації від цілеспрямованості “мовлення” правових знаків, тобто наголошує на важливості адресанта, “автора” цих знаків. Тут доцільно згадати дві концепції мови - референційну (йдеться про парадигмальну презумпцію на сприйняття семіотичних середовищ (одним з яких, до речі, виступає сфера правовідносин) як самодостатньої реальності,

позбавленої будь-якого впливу позасередовищних феноменів [11]) і конвенціональну (що констатує попередню згадувану концепцію домовленості, яка обстоє сприйняття знаків як форму взаємного погодження їх значення [12, 62]). О.М. Балинська, поєднуючи ці дві концепції, вважає, що право як система знаків однозначно має свої референти в правовій дійсності, що підтверджує його референційність, і водночас є конвенціональним, оскільки складається з понять, погоджених правовою спільнотою [7, 85].

Дещо близьким до цього типу сприйняття знаків є орієнтація їх на виконання комунікативного завдання - порозуміння чи впливу. Тут ідеться про теорію мовленнєвих актів Дж. Остіна, згідно з якою кожне повідомлення спрямоване на іллокутивність [13, 79] - порозуміння або перлокутивність [13, 130-131]) - впливовість. Оскільки правові знаки є одним з видів соціальної інформації, що має інформаційний і водночас наказовий характер (тобто інформує соціальних суб'єктів не тільки про бажаний тип особистої та суспільної поведінки, а й про наслідки порушення правил, вимог, вказівок), то є всі підстави вважати комунікацію, що відбувається за їх участю, іллокутивним і перлокутивним процесом одночасно.

Другий підхід акцентує на провідній ролі адресата, тобто сприймача значення правових знаків. У цьому разі на передній план виводиться не те, що закладено в знак, а те, як його сприйняв соціальний суб'єкт, якою була його поведінкова реакція. У межах правовідносин можлива правомірна або протиправна поведінка залежно від того, виконає соціальний суб'єкт "веління" правового знаку чи вчинить навпаки. О.М. Балинська щодо цього зазначає: "Ідентифікація можливостей і прагнень людини з правовим повідомленням залежить від взаємодії систем сприйняття, внутрішньої репрезентації й відтворення змісту розкодованої інформації через поведінку. Створення такої уніфікованої мови когнітивних структур мислення й людської поведінки змогла би звести до спільного знаменника розмаїття гносеологічних намірів, схем референції правової дійсності та способів мислення. Можна навіть говорити про адресатів правового повідомлення як певну змодельовану аудиторію, реакцією якої на сприйняту інформацію має бути запрограмований (бажаний) тип поведінки" [7, 150].

Але в контексті цього підходу, зокрема його правового аспекту, можна розрізнити активне і пасивне сприйняття значення правового знаку. Дотримання вимог правового припису, переданого знаковим способом, передбачає пасивність поведінки, можлива навіть правомірна бездіяльність (утримання від певних дій). Натомість виконання, використання й особливо застосування означає активний тип поведінки. Звернемо увагу на те, що в усіх цих випадках однозначно ідеться про комунікативні відносини соціальних суб'єктів, що реалізуються на основі поведінкової інтерпретації правових знаків, які мають як вербальний (текст права), так і невербальний характер (наочні знаки).

Третій підхід передбачає "рівневість" протікання правової комунікації. Відповідно до семіотичного поділу типів взаємозалежностей між знаками та їх реципієнтами [14] можемо собі дозволити виокремити три рівні правової комунікації: 1) семантичний (так звана "первинна" комунікація, що передбачає наявність правового знаку й соціального суб'єкта, який сприймає його зміст); 2) прагматичний ("вторинна" комунікація, що по-іншому можна назвати міжсуб'єктними правовідносинами);

3) синтактичний (можна вважати комунікацією тільки умовно, бо тут вступають у "спілкування" самі правові знаки між собою, це, по суті, їх взаємоузгодження в межах однієї правової системи).

На доцільності вивчення правової комунікації через посередництво саме семіотики наголошує український вчений, широко відомий за кордоном, А. Мережко. Він, зокрема, наголошує, що "без семіотики права була б неможливою соціальною комунікацією... в цьому, очевидно, і полягає функція юридичної семіотики - забезпечення юридичної комунікації в процесі розподілу прав і обов'язків у суспільстві" [15; 16].

Правова комунікація має передбачати триєдину основу - інформування про волю держави, готовність до взаєморозуміння соціальних суб'єктів і взаємоузгодження держави й громадян, що веде до можливого коригування правосвідомості. Правова комунікація виконує також пізнавальну функцію: орієнтуючи правотворців і правосприймачів на мовленнєво-поведінкове взаєморозуміння, спрямовує обох на конституювання єдиного підходу до розуміння правомірності.

Четвертим підходом до аналізу правової комунікації доцільно взяти типізацію моделей комунікації загалом. Вони, звичайно, дещо відтворюють уже попередньо сказане, але виділяють власне те, що дає підстави вважати право знаковою моделлю правової реальності, а саму правову реальність - типом комунікації. Всі відомі теорії комунікації, якщо ввести їх у контекст права, дають підстави вважати право однією з комунікативних моделей правової дійсності, яка пропонує певний спосіб упорядкування (врегулювання) соціальних відносин у межах цієї дійсності (правового поля чи простору) через відтворення візії правової поведінки соціальних суб'єктів.

Отже, правова комунікація передбачає передачу й сприйняття (розуміння) знаків. У такому разі право буде певним функціональним типом мовлення, а правова поведінка - рефлексивною дією у відповідь на сприйняте. Але не тільки між правом і соціальними суб'єктами відбувається правова комунікація, вона радше реалізується між самими суб'єктами правовідносин через посередництво права як системи правил поведінки (своєрідної соціальної гри).

Тож правова комунікація є засадничим принципом правової організації соціальних суб'єктів, що відбувається завдяки використанню певних знаків і знакових конструкцій, а правова поведінка при цьому виступає інструментальною предметною діяльністю, що опосередковується певними правилами.

Література

1. Поляков А.В. Коммуникативная концепция права (генезис и теоретико-правовое обоснование): дисс. на соискание науч. степени доктора юрид. наук в виде науч. доклада: специальность 12.00.01 / Андрей Васильевич Поляков. - СПб., 2002. - 94 с.
2. Честнов И.Л. Принцип диалога в современной теории права: Проблемы правопонимания: дис. на соискание учен. степени доктора юрид. наук: специальность 12.00.01 / Илья Львович Честнов. - СПб., 2002. - 322 с.
3. Єрмоленко А. Комунікативна практична філософія / А. Єрмоленко. - К.: Лібра, 1999. - 488 с.
4. Мацевиц Ф.С. Нариси з лінгвістичної прагматики: [монографія] / Ф.С. Мацевиц. - Львів: ПАІС, 2010. - 336 с.
5. Токарська А.С. Правова комунікація в контексті посткласичного праворозуміння: автореф. дис. на здобуття

наук. ступеня доктора юрид. наук: спеціальність 12.00.12 / Антоніна Семенівна Токарська. - К., 2008. - 38 с.

6. Балинська О.М. Правова комунікація: вербально-біхевіористський підхід: [монографія] / О.М. Балинська. - Львів: ПАІС, 2008. - 212 с.

7. Балинська О.М. Семиотика права: монографія / О.М. Балинська. - Львів: ЛьвДУВС, 2013. - 416 с.

8. Крейдлин Г.Е. Семиотика, или Азбука общения: [учеб. пособие] / Г.Е. Крейдлин, М.А. Кронгауз. - М.: Флинта: Наука, 2009. - 5-е изд. - 240 с.

9. Иойрыш А. Правовые и этические проблемы клонирования человека / А. Иойрыш // Государство и право. - 1998. - № 11. - С. 87-93.

10. Философия права Льва Петражицкого // Кодекс. Правовой научно-практический журнал. - 2000. - № 1. - С. 10-11.

11. Пустой знак // Энциклопедия современной эстетики. - [Электронный ресурс]: <http://filosofi-online.ru/filosofskij-slovar/524-pustoj-znak.html>

12. Лебедев М.В. Стабильность языкового значения /

М.В. Лебедев; изд. 2-е. - М.: Изд-во ЛКИ, 2008. - 168 с.

13. Бронуэн М. Словарь семиотики / М. Бронуэн, Р. Фелицитас - М.: Книжный дом "ЛИБРОКОМ", 2010. - 256 с.

14. Моррис Ч. Основания теории знаков / Ч. Моррис // Семиотика: Антология / Сост. Ю.С. Степанов; изд. 2-е, испр. и доп. - М.: Академ. проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2001. - 702 с. - С. 45-97.

15. Мережко А. Психологическая теория международного права (публичного и частного): [монографія] / А. Мережко. - Одесса: Фенікс, 2012. - 244 с.

16. Мережко А. Юридическая семиотика и юридическая герменевтика / А. Мережко // Государственная практика: Газета украинских юристов. - [Электронный ресурс]: <http://www.pravo.ua/article.php?id=10001433>

Бортняк А. Ф.

здобувач кафедри

теорії та історії держави і права ЛьвДУВС

Надійшла до редакції: 17. 11. 2013

УДК 811.161.2

БИОМЕТРИЧНІ ПАСПОРТА: ЗАХИСТ ЧИ ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН?

Ярмакі Х.П.

Штульман І.В.

Сутність паспорта як документа, що посвідчує особу, на кожному етапі історичного розвитку держави розглядалась по-різному.

Історія свідчить, що ще в період рабовласницької держави існували спеціальні позначки, які певною мірою виконували функції паспорта. Так, ще в Стародавньому Вавилоні особистість раба визначалась повішеною на шию табличкою з його ім'ям, ім'ям рабовласника й особливим клеймом (татуванням на тілі) [1, 22].

У Росії паспорт або так звані "проїзні грамоти" були введені київськими й новгородськими князями для документування та обліку населення з метою здійснення контролю над податками [2, 91].

У XVIII ст. основним державним органом, на який було покладено функції обліку населення, контролю за його пересуванням, стала поліція. Паспортно-реєстраційна система в цей період служила засобом, за допомогою якого держава здійснювала контроль за пересуванням населення не тільки з метою сплати податків, а й з метою здійснення рекрутського набору.

У 60-70 роках XIX ст. відбулося реформування паспортної системи. Так, 1 січня 1895 р. було прийнято "Положення про вид на проживання", яким вводився новий зразок паспорта [3]. У той час паспорт продовжував виконувати фіскальну функцію й функцію обліку населення, але також був засобом регулювання відносин у сільському господарстві, адже лише тільки після 1906 року селянам було дозволено вільно вибирати місце проживання [4, 52].

Вперше визначення поняттю "паспорт" надав професор І.С. Андрієвський, під яким він розумів "видане державою підданому, який виїжджає за кордон, формальне посвідчення особи у вигляді вандербуха, що видається німецькими державами промисловцям, що виїжджають, або у вигляді простого посвідчення, пред'явник якого є підданим певної держави" [5, 240].

Революція в Росії 1917 р. вплинула й на паспортну

систему держави. У перші роки радянської влади паспорт та паспортна система не вводилися. Але необхідність обліку трудових ресурсів, боротьба за нетрудовими елементами, бажання привернути їх до активної трудової діяльності зумовили впровадження документа, який значною мірою виконував би функції паспорта, - трудової книжки [6, 296-297].

Після революції проблемами теорії паспорта займалися вчені І.І. Євтихійєв, С.С. Студенікін, В.С. Кобалевський та інші. Так, В.С. Кобалевський вважав, що паспорт відрізняється від простого посвідчення особи тим, що є документом, відсутність якого тягне за собою ті чи інші небажані правові наслідки: кримінальне покарання, висилку за місцем проживання, відмова в прописці і т.ін. [7, 220].

У червні 1923 р. був введений новий зразок паспортного документа, який видавався на термін три роки громадянам, яким виповнилося 16 років. Проте вже з січня 1924 року на всій території РРФСР і УРСР паспорти та інші види на проживання були анульовані.

Слід зазначити, що паспортна система на ранніх етапах становлення радянської держави мала свої особливості. Так, однією з них було здійснення паспортизації населення лише в чітко визначених законодавством місцевостях. Крім того, паспорти могли отримати лише мешканці міст, робочих селищ, радгоспів і новобудов, а колгоспники були позбавлені такої можливості. Жителі сільської місцевості отримували паспорт лише в разі виїзду з району для навчання, роботи або проживання до міста. Але це можна було здійснити лише з дозволу сільської ради, яка могла прийняти таке рішення за згодою голови колгоспу чи директора радгоспу. Це був чітко налагоджений партійно-колгоспний механізм закріпачення жителів сільської місцевості.

Більше схожий на сучасний паспорт громадянина документ з'явився в 1974 році, коли Рада Міністрів СРСР затвердила нове Положення "Про паспортну систему в